

2020, 7(1): 1-4

Tema Editörlerinden

Üzerine yazılmış kült metinlerden bir kısmı geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olsa da, nostalji ve melankolinin sosyal bilimlerde işler kavramlar haline gelmelerinin çok da uzun olmayan bir tarihi var. Ampirik ilgilerini duygulara ve duygulanıma doğru genişletmiş kimi disiplinlerin yanı sıra, nostalji ve melankoliyi birer hatırlama biçimi olarak bambaşka coğrafyalarda, bambaşka ilgilerle ele almış disiplin olan bellek çalışmalarının içinde bile bu kavramlara dönük ilginin sistematik biçimde işlemediğini söyleyebiliriz. Ancak yine de bellek çalışmalarındaki gelişmelerin nostalji ve melankoliye odaklanan araştırmalara hem yazınsal hem de yöntemsel olarak yansıdığını, belki de ışık tuttuğunu görüyoruz.

Bu yansıma, karşılığını en çok kolektif hatırlamayı sorun edinen edebiyat ve sinema incelemelerinde bulmuştur. Bu genel manzaranın sebepleri üzerine düşünmenin, Moment'in Nostalji ve Melankoli temasına ayrılmış bu sayısının içeriği konusunda da fikir vereceği kanaatindeyiz. Sosyal bilimler, nostalji ve melankoli kavramlarını işe koşmakta, farklı disiplinlerin konvansiyonları içinde ampirisize etmekte, hâlâ, bir parça çekingen davranıyor. Her ne kadar melankoli kendine, psikanaliz yazınından sosyal bilimlere doğru uzanan bir alan açmış olsa da, bu alanın daha farklı disiplinlerine yeterince uzanamadığı da söylenebilir. Bunun nedeni, psikanalizin kavramlarının toplumsal düzlemdeki tahayyüllerde kısıtlı biçimde karşılık bulması veya siyaset sosyolojisinin kanonik okumalarının baskın niteliğinin sonucu olarak psikanalizin kavramlarının bu tahayyüllerde yeterince itibar görmemesiyle ilişkilendirilebilir. Siyaset sosyolojisi söz konusu olduğunda, bu durum nostalji için de geçerlidir.

Buna benzer bir başka gerilimi sosyal bilimlerin kimi disiplinleri ile duygular ve duygulanımlar arasında saptamak da olası. "Kültürel dönüş", özellikle de Raymond Williams'ın duygu yapılarını kültürün tekamül örüntüleriyle yakından ilişkili biçimde ele alması, sosyal bilimlerin hem pozitivistten hem de Marksizm'den miras aldığı kimi ilgileri, kültürel olana doğru genişletmesinin yanı sıra paradigmatik bir dönüşüm de sağlamıştı. Bu dönüşümün bir tür devamı olarak düşünülebilecek 2000'lerin başında gerçekleşen "duygusal dönüş"ün de, nostalji ve melankoli tartışmalarına dönük bir ilgiye katkı sağlaması beklenebilirdi. Kolektif hatırlama ve duygulanımlar meselesi, ortalama bir sosyal bilimler okuyucusunun en azından aşına olduğu başlıklar olsa da, bu iki yazının biriktirdiklerinin, kolektif duygulanımlar olarak nostalji ve melankolinin sosyolojisine temas ettiğini söylemek hayli güç. Oysa Williams'ın 1954 gibi hayli erken bir tarihte, kültürün bir tür ilk taslağı olarak düşündüğü duygu yapıları, kolektif ve toplumsal düzeyde nostalji ve melankolinin tartışılması için hayli elverişli bir çerçeve sunuyordu. Sonrasında az sayıdaki öncül çalışma da bu mirastan temellenmişti.

Sosyal bilimlerdeki bu gerilim bir yana, Türkiye'de bu iki kavramın kısıtlı ilgilerle ele alınmasının daha yapısal görünen bir başka nedeni var. Son yıllarda yeni gelen araştırmacılarla ve özellikle yüksek lisans ve doktora tezleri aracılığıyla bu durum bir parça değişmiş olsa da, iletişim ve kültürel çalışmalar disiplinleri malzemesini hâlâ yoğun biçimde metinlerde aramaktadır. Bunda ilksel ekollerin siyasal bilgiler şemsiyesi

altında gelişmiş olmasının, siyaset bilimi ve siyaset felsefesi yazınlarının iletişim alanının kurumsallaşmasında kurucu işlevler yüklenip kanonik hale gelmesinin, bu kurumsallaşma sürecinde sosyolojik ve antropolojik ilgilerin nispeten geride kalmasının etkisi olduğu söylenebilir. Saha araştırmasının, etnografinin ya da etnografik esinlerle biçimlenmiş araştırmaların kısıtlılığı, halihazırda yukarıda söz ettiğimiz sınırlar içinde tartışılan nostalji ve melankolinin, cevabı insan deneyiminde aranan sorular etrafında ele alınmasını bir oranda engellemiş görünüyor.

Metinsel olana dönersek... Tıpkı sinema ve psikanalizin hayli yakın işbirliği gibi, sinema ve melankoli teması ya da melankolik temsiller meselesi görece ilgi gören eşleşmelerden biri. Bunda Freudyen melankoli kavrayışının nispeten spekülatif, spekülatif olduğu ölçüde eğilip bükülebilir niteliğinin etkili olduğu söylenebilir. Aynı durum edebiyat yorumları için de geçerli. Sinema ve edebiyatın öznel yorumlara alan açan doğası, bu çoğulluk içinde halen nispeten spekülatif bir değeri olan melankoliyi daha içerilebilir hale getiriyor gibidir. Öte yandan, nostalji de melankoli de gündelik dildeki kullanımlarıyla jenerik hale gelmiş kavramlar; bu nostalji için daha belirgin biçimde gözlenebilir. Çok daha fazlasını vaat etmekle birlikte, “geçmişe duyulan özlem olarak nostalji”yi sinema ve edebiyat metinlerinde işaretlemek de nispeten yaygın bir eğilim. Bu tür edebiyat ve sinema yorumları, nostalji ve melankoli tartışmaları açısından hiç şüphesiz zihin açıcı ve zenginleştirici. Moment’in bu sayısının içerdiği tartışmaların, nostalji ve melankoliyi kolektif duygulanımlar olarak ele alma ve aslında bu iki kavramı sosyolojikleştirme çabalarını çerçeveleyen daha geniş tartışmalara katkı sunacağını umuyoruz.

Dosyada, yukarıda belirtilenlere koşut biçimde, edebiyat ve sinemada “melankoli ve nostalji” temsillerinin ağırlık kazandığı hemen fark edilecektir. Belleğin, bir duygulanma biçimi olarak nostaljinin ve melankolinin romanlarda ve filmlerdeki tezahürünün peşine düşen yazıların ortak özelliği, münferit duygulanımlardan daha çok belli bir dönemin ethosu açısından meseleyi ele almaları gibi görünüyor. Soğuk Savaş döneminden Türkiye’nin 1970’lerinin temsiline, 2000’lerin kentsel dönüşümden 1980’lerin Turgut Özal’ına dönüş özlemine kadar ele alınan meseleler, belli bir dönemin temsilinin tarihsel yükünü öne çıkarıyor.

Son yıllarda pek çok örneğine tanıklık ettiğimiz yakın dönemin siyaset figürlerinin nostaljik bir duygulanımla bugüne aktarılmasının çarpıcı bir örneğini Kadir Dede ve Elifcan Çoruk, Turgut Özal üzerinden inceliyorlar. Turgut Özal nostaljisini siyaset değil, popüler kültür açısından ele alan yazarlar, 1980’lerin mizah ve popüler dergilerinden alıntılarla özellikle sosyal medya yoluyla bunların nasıl ve ne amaçla yeniden dolaşıma sokulduğunu analiz ediyorlar. Yazıda “iyi nostalji” ve “kötü nostalji” ayrımı üzerinden Özal nostaljisinin, bugüne dair itirazların bir izdüşümü olarak “iyi nostalji”ye işaret ettiği, bir tür “geçmiş parlak renklere boyama” arzusundan hareket edildiği sonucuna varılıyor.

Dosyamızda edebiyatta melankoli ve nostalji temsillerine odaklanan üç yazıda Hakan Bıçakçı, Barış Bıçakçı ve Orhan Pamuk’un romanları ele alınıyor. Jale Özata Dirlikyapan, Pierre Macherey ve Terry Eagleton’dan mülhem yaklaşımla eleştirmenin “metnin anlamlı sessizlikleri”nin izini sürmesi ve öncelikle bu sessizlikleri konuşurması gerektiğini dile getirip Orhan Pamuk’un Masumiyet Müzesi’nde inşa ettiği nostaljinin “sessizlik”te bıraktığı noktaları açığa çıkarmaya çalışıyor. Pamuk’un romanında “1970’lerin kolektif hafızasını tazeleme niyetinde” olduğunu ama “politik gelişmelere yönelik dikkat ve perspektif eksikliği, geçmişten artakalanlara ve yıkıntılara yönelik huzurlu hüznü” nedeniyle romanın Boym’un kavramıyla “düşünsel nostalji”den ve masumiyet fikrinden uzaklaştığını iddia ediyor.

Pelin Aslan Ayar, kentsel dönüşüm gibi son yılların en çok tartışılan konularından birini ele alan Hakan Bıçakçı’nın Uyku Sersemi romanını, bu dönüşümün yarattığı beklendik nostalji duygusu ve kaçınılmaz olarak buna eşlik eden melankoli açısından inceliyor. Aslan Ayar, romanda “İstanbul’u diğer kentlerden ayıran, ona

ruhunu veren mekânların” yok olmasının yarattığı nostaljinin; “kimliğini bu kent üzerinden kurmuş, belleğini kentin mekânlarındaki hatıralarla oluşturmuş” romanın başkarakterinin melankolisinin nasıl temsil edildiğinin izini sürüyor.

Edebiyattaki melankolinin temsili bağlamında dosyadaki başka bir yazıda Fatih Serdar Gültekin, Bıçakçı'nın Bizim Büyük Çaresizliğimiz romanındaki erkek karakterler arasındaki gerilimli ilişkiyi odağa alarak Judith Butler'ın heteroseksüel melankoliyle ilgili yaklaşımı yardımıyla romanı analiz ediyor. Gültekin, romandaki iki erkek karakterin “toplumsal cinsiyet normlarının sınırları belirlediği bir alanda ve heteronormativitenin tahakkümüne karşı; ortak geçmişleri, duygusal deneyimleri ve dostluklarıyla baskıya karşı bir koruma alanı inşa etmeye çalıştıkları” ama “çeşitli direniş ve dayanışma momentlerini içerse de” nihai noktada romanın “dostluğun yitimine ve melankoliye ev sahipliği yaptığı” sonucuna varıyor.

Edebiyatın yanı sıra sinemada nostalji ve melankoli temsili bağlamında bir film analizi de yer alıyor dosyada. 2018 tarihli, Polonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ulusal tarihiyle hemhal olmuş Soğuk Savaş filmini ele aldıkları yazılarında Sinem Evren Yüksel ve Eren Yüksel, savaş sonrası komünizmin gelmesiyle hayatları ikiye bölünmüş gibi görünen insanların duygulanma biçimlerinin filme nasıl yansıdığını gösteriyorlar. “Filme sızan nostalji ve melankoli[nin], arzunun imkânsızlığını, yabancılaşmayı, yalnızlığı, köklerden kopmayı ve sürgünü, kolektif bağların çözülüşünü” yansıttığını söyleyen yazarlar, filmde karşılaşılan halk şarkılarından dine bakışa kadar pek çok deneyiminin nostaljinin merceğinden geçerek “kayıp deneyimi” bağlamında melankoliyle ilişkilendiğini açığa çıkarıyorlar.

Dosya dışında, Dilek Özhan Koçak'ın Berlin'deki Tempelhofer Feld'i incelediği yazıya yer verdik. Özhan Koçak, eskiden havaalanı olan ama zamanla atıl hale gelen şehir merkezindeki geniş alanı mekânın dönüşümü bağlamında ele alıp, “Henri Lefebvre'nin kapitalist toplumlarda mekânın anlamlandırma, tasarlanma ve deneyimlenme konusunda geliştirdiği üçlü şema üzerinden” analiz ediyor.

Bu sayıda dosya konusu bağlamında iki kitap eleştirisi yer alıyor. Emel Uzun Avcı, Nagehan Tokdoğan'ın, üzerine çokça konuşulmuş ama pek yazılmamış, dolayısıyla sistematik bir tartışmanın konusu olmamış Yeni-Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm kitabını değerlendiriyor. Bu kitabın ve kitabı çerçeveleyen tartışma evreninin, yukarıda sınırlılıklarına işaret ettiğimiz nostalji yazını içinde istisnai ve çok kıymetli bir örnek teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Yazıda, bugüne kadar Türkiyeli siyaset bilimcilerin ve iktisatçıların yoğun olarak ilgisini cezbetmiş Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidar serüveninde kitlelerle nasıl bağ kurduğuna dair katı sorunun cevabını Tokdoğan'ın duygulanım dünyasında aradığının altı çiziliyor. Bu sorunun cevabının Adalet ve Kalkınma Partisi'nin duygu politikasında olduğunu savlayan ve bu savı çok çeşitli malzemeyle destekleyen Tokdoğan'ın çalışmasının, özellikle nostaljik duygulanıma dair sosyolojik sorular üretme çabasında ön açıcı olmasını umut ediyoruz.

İkinci kitap eleştirisi, yayınlandığı günden bu yana yoğun ilgi görmüş olan Sol Melankoli: Marksizm, Tarih ve Bellek kitabı üzerine. Nalan Mumcu, yazara ve tartışmaya dönük ilgisini kitapla sınırlı tutmuyor ve Traverso'nun kitapta ortaya koyduğu tartışmaları yazarın farklı mecralara yansımış düşünce evreniyle genişletiyor. Mumcu, Traverso'nun sol melankoli tartışmasının Benjamin ve Brown'dan farklı olarak, bir hareketsizlik ya da beyhude bir geçmişe bağlılıktan ziyade, harekete geçirici, sağaltıcı ve kapitalizmin halihazırdaki kuşatıcılığı karşısında sosyalizmi yeniden düşünmemizi öneren sıradışı yanlarını ortaya koyuyor. Hem kitapta hem de eleştiri yazısında ortaya konan bakış açısını, nostalji ve melankolinin ütopyacı içerimlerini öne çıkaran bir yaklaşımın parçası olarak değerlendiriyoruz.

Yine dosyamız kapsamında, nostalji ve melankoli tartışmalarına psikanaliz alanından önemli katkılar sunmuş Erdoğan Özmen'le Gülay Acar Göktepe'nin yaptığı söyleşiye yer veriyoruz. Özellikle melankoli üzerine düşünme işini, yukarıda belirttiğimiz eğilimlerin aksine kolektif ve toplumsal etkileşimler düzlemine taşıyan Özmen'le yapılmış bu incelikli söyleşinin zevkle okunacağını umuyoruz.

Moment'in sonraki sayısında buluşmak dileğiyle...

Göze Orhon

Yalçın Armağan